

פסקי מהרי"ח

מאת חיים בראדל פראג.

ר' יחזקיהו (יחזקיה, חזקיהו, חזקיה) בן ר' יעקב ממידבורג (מאנדעבורג) הוא אחד מגדולי הפוסקים ועמודי ההוראה. אשר מימיו אנו שותים ואת שמו אין אנו מוכירים. הוא היה גדול בעיני חכמי דורו ונתנו לו כבוד וקרי, ¹ וחכמי הדורות שלאחריו השתמשו בספריו והלכו לאורו, ובפרט היו להם פסקי מהרי"ח לעינים. בבואם לחתוך דין ולקבוע הלכה, והספר הזה, פסקי מהרי"ח, אשר הוכירוהו אחרוני הראשונים וראשוני האחרונים, לא ידענו מה היה לו, כי נאבד ברבות הימים ולא שופתי עוד עין רואי.

הנה בין כתביו חיד הגנוזים באוצר הספרים אשר לקהלתנו, קהלת פראג המעטירה, יש קובץ ישן כתוב על קלף כתבנית ², והכתב כתב מרובע נוטה במקצת לכתב רש"י, כולל ענינים שונים ³ והקובץ הזה השתמשו בו שנים מחכמי ישראל והם החכם ר' יואל מיללער ⁴ והחכם ר' משה ארי' בלאך, ⁵ ושניהם הניחו לו מקום להתנדר בו, כי אחרי העיון וההתבוננות ראה זה מצאתי בראש הב' את פסקי מהרי"ח, אשר לא פללנו לראיתם עוד עד עולם, אמנם לא נקרא על הספר לא שמו ולא שם מחברו, ולא עוד אלא שכתוך הספר בעצמו (פ' יציאות השבת סי' לח) מיבא דין אחד בשמו של ר' חזקיה, ⁶ ודבר זה עלול להטעות את הקורא:

¹ הרי יאור זרוע השיב לו: פגעתי בבחור הממלא מקום אבותיו וכו' בחור נחמד הרב ר' יחזקיהו בן הרב ר' יעקב זצ"ל וא"ל ה'א דף כ"א כי ק"ר, כהר"ם בר ברוך כותב לו: מה ידעתי ולא דעו אלופי ומיודעי כלכל והרדתי מו' דורי (תשובות מהרמב"ם ד"ק סי' כ"ו); אף הוא אומר: והלילה לי להתיר מה שאמר מהר"ר חזקיה וכו' ואני איני מתירה כ"ל עד שיתרפא מהר"ח ואבהנה דבר עמו (השו' מהרמב"ם ד"ס סי' ע"ה ובשערי תשובות דפוס ברלין סי' ס"ג עד ס"ו הגרסא: והלילה לי להתיר מה שאמר מורי הר"ר יחזקיהו, ר' אביגדור כהן השיב לו על שאלתו לאמר: עקב ענוה, חנוכ בשיבת, ושלוש ושלוש, אחרית ותקנה מורי הגדול הרב רבי חזקיה, איני כדאי ששלחת אלי אמנם כך דעת תלמידך נוטה וכו' (הגהות מרדכי למס' כתובות כי תתב' בפרוס ריווא דטרינט ש"ט, אשר בו השתמשתי במאמרי זה).

² והמה מפורטים ברישומי לכתביו חיד אשר בעקד הספרים הנ"ל (החלפת וגרסת) סי' 20.

³ הוא הדפוס עפ"י הכ"י שרפנו את ההלכות הקצובות דר' יהודאי גאון בספרו Hand-schrift-liche, Jehudai Gaon zugewiesene Lehrsätze, Berlin 1896, וראה שם עד 15 הערה 20 מש"כ ע"ד הכ"י שרפנו ואך טעה להשוב על פסקי מהרי"ח שהם תוספות מהר"ם בר ברוך.

⁴ הוא חיל עפ"י הכ"י הזה תשובות למהר"ם ב"ב בספרו שערי תשובות ח"ב (ברלין תרנ"ב), ודבריו על אדות הכ"י הלא המה כתובים בהקדמתו להלך א' עד IX.

⁵ ובמקצא ל"ח) בר של שיעה שאין שייך בו הטייה אם יכול לקרות מאורו (ה' חזקי' מכ"ל' ותנוסח משושב זצ"ל: הר' יחזקאל ז"ל, כמ"ש בהגהות אשרי לשבת פ"ק סי' כ"א, ומעמיק הכ"י העתיק

אבל אין ספק שהספר ספרו של מהר"ח, שכן כתוב בסוף פרק גיד הנשה: "עד כאן חיבר הר' חזקיהו ז"ל,¹ וכן אין ספק שהוא הספר "פסקי מהר"ח", הוא ולא אחר, כי בדרקתי עד מקום שירי מנעת ואראה, כי כל מה שמוכא בספרים בשם פסקי מהר"ח נמצא בספר שלפנינו.² אבל לא מה שמוכא "מתכספות" מהר"ח או "מפרושו".

בראש הקיבוץ (דף 101"א) נמצא מפתח גדול ומפורט לפסקי מהר"ח על סדר הסימנים (הכתובים על הגיליון, כמו במדרכו וספרים הדומים לו), והוא חסר בראשו ומתחיל מסי' רס"ז (סוף פ' שור שנגח) עד סי' תת"ר (סוף פ' חוקת הבתים), והגלך ומונה מחדש מסי' א' עד (ת)תקפ"ב ואח"כ יביא מפתח כמורה לספר פסקי ברכות למהר"ם בר ברוך, הנמצא ג"כ בקיבוץ שלפנינו. והוא נמשך והגלך מסי' (ת)תקפ"א עד סי' תת"ר ומתחיל מחדש ומונה מספר מסי' א' עד סי' מ"ג. נמצא כי חסר המפתח לפסקי מהר"ח מסי' א' (ריש פ"ק דשבת) עד סי' אלף (ריש פרק כסוי הרם) ומשם עד סי' רס"ו. שהיה כתוב (לפי השערת) על ט"ז דפים. נ"ך הספר כולל ומקף קביה דפים (170-111) פסקי דינים לשנים עשר מסכתות ואלו הן:

שבת פרק א'-ח' והתחלת פרק ט' (שני סימנים).

ערובין פרק א' (חסר כסיפו ונמצא שם מקום פני) ופרק ד'-ט', ואח"כ הערת המעתיק: "לא מצאתי יותר".

פסחים פרק א'-ד' ופרק ז'.

חולין פרק א'-ג' ופרק ו'-ז' ובסופו הערת המעתיק: "עד כאן חיבר הר' חזקיהו ז"ל".

מנחות פרק ג'-ח' ופרק י' "א".

בבורות פרק ה'-ח'.

בבא קמא.

בבא מציעא פרק א'-ט' וקצת מפרק י', ואח"כ הערת המעתיק: "לא מצאתי יותר".

בבא בתרא.

כתובות פרק א' ופרק ג'-ז', ואח"כ הערת המעתיק: "לא כתב הר' (חזקיהו) יותר

מכתובות והא לך מס' קדוש".

ולא ידע מה, ופה ובמקומות רבים מאד לא ידע לקרוא בספר אשר לפניו והרבה ישובשים עד למכתב, גם היה אין במלאכתו וחסר מלות וישרות ולפעמים גם פסקי דינים שלמים.

¹ ר"ל שלא חבר מהר"ח יותר על מס' חולין, אבל מה שבא אח"כ על מסכתות אחרות הוא מפסקי מהר"ח.

² הגהות מיימוניות הלכות גזילה ואבדה פ"ט אות א' נמצא לפנינו בפ' הגזול בתרא סי' תמ"ג; מש"כ שם אות ב' הוא לפנינו בפ' שנים אוהזין סי' תק"ד; מש"כ שם הרבות חובל ומוק פ"ה אות ד' הוא לפנינו בפ' החובל סי' שס"ב; מש"כ שם פ"ו אות א' הוא לפנינו בפ' הגזול סי' רמ"ה; מש"כ שם פ"ה אות ד' הוא לפנינו בפ' הגזול בתרא סי' תמ"ה. מש"כ בתשובות מיימוניות לס' גזיקין סי' י"ט הוא לפנינו בפ' הגזול עצים סי' שפ"א; מש"כ שם סי' כ' הוא לפנינו בפ' הגזול בתרא סי' ת"ן; מש"כ שם סי' כ"א הוא לפנינו שם סי' תמ"ו; מש"כ שם בתשובות לס' משפטים סי' ג"ט הוא לפנינו בפ' איזהו נשך סי' תרמ"ו; מש"כ שם בתשובות לס' שופטים סי' י"ד הוא לפנינו בפ' שנים אוהזין סי' תע"ה. מש"כ במדרכו סוף פ"א דביק סי' כ"ב נראה שהשימו המעתיק בטעות בבב"ק שם סי' ר"ז-ר"ח; מש"כ שם סוף פ' מרובה סי' ק' הוא לפנינו במרובה סי' של"ג; מש"כ שם בפ' השוכר סי' אלשנ"ז הוא לפנינו בע"ז סי' תקנ"ב; מש"כ שם סי' אלש"א הוא לפנינו בע"ז סי' תקס"ח-תק"ע; מש"כ סוף פ' מי שהיה נשוי סי' ש"ב הוא אצלנו בפ' הכונס סי' שי"ה; מש"כ שם בשבועות סי' אלקניא הוא לפנינו בפ' הגזול קמא סי' ת"א (והובאו הדברים בהגהות אשרי שם סי' כ"ו, אלא שנשמט הציון "מהר"ח" בטעות). ודי בכל אלה להוכיח, כי הספר שלפנינו הוא ספר פסקי מהר"ח, ויע"ד המוכא מפסקים האלה בהגהות אשרי אכתוב בסמוך.

קדושין פרק א' ב', ואח"כ התרזים האלה מהמעתיק: "לא מצאתי יותר" לא מפרש ולא פותר, וכי הסופר לבדו יתיר, קום כל קישור"ך התר, ערוך השולחן אכול והותר, ובתיקו הגח כל סתר, והנצל מכל מאירה, ומלכך בטל כל תשמי' ע"ז.

עבודה זרה, והפסקים על המסכתא הזאת לא דקדק המחבר לכתבם על סדר הפרקים. הרשימה הזאת תראה איתנו לדעת, כי פסקי מהר"ח אשר לפנינו בכ"י מקומיים המה, והשאלה היא, אם יצאו ככה מתחת יד מחברם מסבה בלתי ידועה לנו, והבר אמת בפי המעתיק אשר העיר פעמים שלא חבר מהר"ח יותר, או נקרה נקרה לפני המעתיק ספר שחסרו בו פרקים או גם מסכתות שלמות מפני סבה מן הסבות, והנה כבר ראינו כי את אשר הביאו המחברים מפסקי מהר"ח הכל נמצא בכ"י אשר לפנינו, אולם יוכל היות כי אך מקרה הוא ואין מביאים ראיה מן המקרה, אבל יש בידנו מופת חותך וראיה ברורה שאין להרהר אחריה, כי הפסקים האלה שלמים הם אתנו כמו שהיו לפני הראשונים, כי הנה פסקי מהר"ח היו אחד מהמקורים הראשונים, אשר מהם שאב ר' ישראל מקרעמזר (או מקרימשא), מחבר הנהגת אשרי¹, וכל המובא ממנו בהנהגותיו בשם מהר"ח נמצא בספר שלפנינו, אם לא דלג עליו המעתיק בטעות או נקרא עליו שמו של מהר"ח ללא אמת, ובפרקים ומסכתות אשר אין עליהם פסקים בכ"י לפנינו, לא נמצא דברים מהם גם בהג"א.²

פסקי מהר"ח מוסדים בעקדם על דברי בעלי התיספות, וע"כ קראו להם גם את השם "פסקי תוספות", אולם לפני המחבר היו תוספות שאין בשלמותם כמו שהיו קודם מיעוטם ע"י ר"א מטוק, ושם נמצא ומשם לקח מהר"ח הרבה מאד מתורתן של ראשונים, ובפרט מרעות הר"י ור"ת ויאר בעלי התוס' וזולתם מנאני וגדולי ישראל אדירי התורה, והדברים יש מהם שנשארו לנו לפליטה גם בתוס' שלנו ויש אשר היו בתוס' שאני ונשמטו בתוס' שלנו, והנה נותן בזה רשימת אנשי השם, אשר בא זכרם בפסקי מהר"ח, עם הערות קצרות אשר במקצתן תורה אילו אינן תועלת לחוקרים.

ר' אחאי, שאלות דרב אחאי, שאלות דרב אחאי, גם "שאלות" סתם.

ר' אלחנן, פ' הגזול ע"פ ס' ש"ן: אבל הר' אלחנן פ"י בענין אחר וכ"י, בתוס' ב"ק דף ק' ע"ב ד"ה ח"ב באחריות: והר"ר אלחנן פ"י בע"א ולא מצאתי בתוכו, ובהג"א שם הובאו דברי ר"א בשם מהר"ח, -- ע"פ ס' [תתקע"ב]: והר"ר אלחנן פ"י דלרבנן לא בע"א י"ב חדש שלימים וכ"י, הובאו הדברים בהג"א בע"פ פ' השוכר ס' ל"א.

ר' אליהו (הוא ר' אליהו ב"ר יהודה), ופעם אחת (כפ' האשה נקנית ס' תשצ"ז): הרב ר' אליהו, והן הן הדברים המובאים בשמו בתוס' קדושין דף מ' ע"ב ד"ה ויש אומרים אף פסיל לעדות, אבל לפנינו עם הוספת המאמר: "בענין שא"מ התלמוד לענין הקוה", וכמ"ש ברא"ש שם, ראה גם ערך ר' אליהו הזקן.

ר' אליהו הזקן, בפ' מי שמת ס' ה' נ' ובמליו ל"י שנים פסק רבנו אליהו הזקן דשביעית משמטת וכ"י, והובאו הדברים בתוס' ב"ב דף קמ"ה ע"ב ד"ה ואין השביעית, -- בפ'

¹ = הג"א, במאמרו זה:

² מה שמוכא בהג"א פ' לורב הגזול ס' כ"ה בשם מהר"ח, יש במדרש וכו' מוכח לו בטעות, במועד קטן פ"ב ס' ד' ופ"ג ס' ד' הובאו דברים, מהלכות מהר"ח וטעות היא, כי בעל ההגהות איננו קורא לפסקי מהר"ח בשם הלכות ולא בשם אדרה, וזלתי בשמם הראוי להם, פסקי מהר"ח וגם זה רק במקומות מעטים מאד, ובכלל הוא כותב רק, "מהר"ח", או "לשון מהר"ח", גם מה שהובא בהג"א לשלש הפסקים הראשונים ממש, כהגהות, מפרשי מהר"ח צריך חזקון, ויחבן שצ"ל: מפרשי מהר"א, רק בפ"ק דסנהדרין ובפ"ג שם הובאו דברים בשם מהר"ח, מקצתם לשונם יוכיח עליהם שאינם ממהר"ח וקצתם אפשר שהם ממנו, והדבר צריך ביורור:

אעפ"י ס"י תקל"ד: ארם שאין [לזו] במה לפרנס אשתו וכו' ור"י דחה ראיתו. ובתוס' כתובות דף ס"ג ע"א ד"ה באומר הביאו זה בשם ר' אליהו סתם (יכן בשו"ת מהר"ם ב"ב דפוס קרימנא ס"י קכ"ו) ולא פורש שם מי דחה דבריו:

ר' אליעזר ממזין. כפ' נד הנשה ס"י י"ט: ושומן שעל היוזרת יכו' הרב ממזין היה אוסר אותו וליתא (ו). ובנותו על ר' אליעזר ממזין כמיש בתוס' חולין דף צ"ב ע"ב ד"ה אמר אב"י. ר' אליעזר משונא. כפ' חזקת הבתים ס"י תתק"ס: מיהו אם מכר בשטר וכו'. מובא בשם מהר"ח כהנ"א פ' חזקת הבתים ס"י נ"ג, ועיי' תוס' נטין דף נ"ח ע"א ד"ה אבל בשטר קנה. ובתוס' כתובות דף צ"ה ע"א ד"ה כתבה לראשון לא נזכר שם ר' אליעזר.

רב אלפס. פעמים רבות, ואת שמו לא העלה על שפתי.

ר' אפרים. ראה ערך ר' יעקב ב"ר מאיר.

גאון. כפ' הוהב ס"י תקע"ז: ר"ח בשם גאון. והדברים מובאים בתוס' ב"מ דף מ"ה ע"א ד"ה ושאי הלואה בזה הלשון: ומיהו ר"ח פירש דהכי אמר רב האי גאון. — כפ' נט פשוט ס"י ש"מ: בפ"ח פוסק כך בשם גאון כי זה (הוויא) (הדין) דאמר ביה לברר אינו נוהג אלא בטוען פרעתיך וכו'. ובהנ"א שם ס"י כ"ז כתוב כן בשם ר"ח אבל לא מפי גאון. ראה גם ערך ר' יעקב בן מאיר. — כפ' אלו טריפות ס"י תתקמ"ב: הני תריאי הריאה דסמיכי להרדו וכו' אבל לכסדרן וכו' היינו רביתיהו וכשרה ולא אכפת לן. רש"י וגאונים, ור"י מפרש וכו' ובערוך בשם ר"ח קבלה רב מפי רב אפי' סמוכות באמצע וכו' ורבי' הגאונים פסקו כיון דהרא סירכא מחבירתה וכו' וגם בטרופות רבני נרשום ובתשובות הגאונים שכתב רבני יוסף ט"ע שצריך לפח ולבדוק וכו'. כל הענין נמצא בתוס' חולין דף מ"ז ע"ב ד"ה אבל כסדרן וד"ה היינו רביתיהו. וחת' טריפות ר"ג: איתא שם "הלכות טריפות דרבי". — כפ' המיכר את הספינה ס"י ל"ט: אבל הגאונים ורש"ם פוסקים דנקי' במסירה לבריה. רש"ם ב"ב דף ע"ז ע"א ד"ה ה"ג אמר אמימר, ועיי' בשם בתוס' וברא"ש ובמרדכי ס"י תשס"ב משי"ב בשם רב יהודאי גאון. — כפ' אור לארבעה עשר ס"י תרפ"ז: ולהכניסו כסדרתו של אברהם אבינו מברך לאחר המילה. ת"ס וגם בתשובות הגאונים. ובתוס' פסחים דף ז' ע"א ד"ה בלבער לא נזכר תשובות הגאונים. — אלו טריפות ס"י תתקמ"ב — תתקמ"א: אונא באימא כסדרן רש"י ור"ש הוקן מתירין וכן בתשובות הגאונים ור"ח אוסר וכו' וכן פוסק בהני ובתשובות רב משה גאון. וכל שאר רבותינו כרש"י. עיי' רש"י ותוס' חולין דף מ"ז ע"ב ד"ה היינו רביתיהו. ולא הוכירו שם את ר"ש הוקן. ולא מצאתי זכרו בענין זה. ובא"ז ח"א ס"י ת"א כתוב: וכן ר"ג ז"ל ורבינו ששון. ואיל' צ"ל שמשון. ובדבר ר' משה גאון. הנה בתוס' חולין שם איתא: והרב ר' משה דפונטיו"א, וכבר העיר רש"י בתולדות ר' נתן העיר וז' ואמר, כי טעית נפלה בזה וצ"ל ר' משה מפביאה, שכן נמצא בספר הישר לר"ח ס"י שס"ב: וכן מורין כפי מדרשא בתש"י הגאונים והני ותשובות הרב ר' משה מפביאה. וכן כתבי באמת המכתרים הנמשכים אחר ר"ח (מחזור ויטרי, ספר התרומה. שכלי הלקט ועוד). אולם כבר העירו ש"ר ואחרים אחריו. כי ר' משה מפביאה לא בא זכרו בערוך, וראה בהקדמת ערוך השלם צד xxxviii שהאר"ך בדבר ובא לידו מסקנא. כי הערוך שלפנינו מקוטע. ובא"ז במקום הנ"ל כתוב רק: ותשובות הרב ר' משה והוא נזכר בערוך וכו'. ועתה ראה גם ראה בסמ"ג עשין ה"ל טריפות (ובכתובות מיימוניות פ"א מה"ל שחיטה א"ת ז' נמשכו אחריו) שכתב: וכן פסק רבינו משה גאון מפביאה והוא נזכר בערוך וכו'. והשואל "שאל" מה זה היה לו לבעל הסמ"ג שהעלה את ר"מ למעלה רמה ועדה אותו עדי "גאון"? ונראה בעיני שהרכיב יחד את הנוסח שבפסקי מהר"ח עם הנוסח שבספר הישר, שהיו שניהם לפניו, אבל הנכון כמו שהוא במהר"ח והבינה לר' משה גאון הנזכר בערוך ערך תפל ר' (ערוך השלם ח"ז צד רנ"ח). — כפ' הקומץ רבה כ"י פ"א: מתשוב'

הנאונים אחר הרגיל שבני אדם הנילים לצאת ולבא בו וכו', מיבא ברשי' מנחת דף ל"ד ע"א ד"ה אע"ג הרגיל בחר. — אלו טרופות ס"י תתקמ"ב: בתשובת הנאונים שכתב רבני יוסף ט"ע, כבר כתבתי למעלה שהוא מתוס' חולין דף מ"ז ע"ב. — בפ' נדר הנשה ס"י נ"א—נ"ג: ובתשובת הנאונים שבי רבני יוסף ט"ע מצא ר"ת י"ן שנתנסך וכו', הובא בתוס' פסחים דף ל' ע"א ד"ה אמר רבא יתוס' חולין דף צ"ז ד"ה סמכין אקפילא. והוא כתשו' נאונים קדמינים שהו"ל ר"ר קאסל (ברלן תרי"ח) ס"י מ"ה, כמו שהעיר שם ש"ר במכתבו להמ"ל אות נ'. — בפ' הקומץ רבה ס"י פ"ו: ור"ת מפרש דקדש והיה כי יביאך מימין הקורא וכו' וכן כתב רב ה"י נאון וכו' וכן בתשוב' הנאונים שכתב הר"ר יוסף ט"ע, והדברים מובאים בתוס' מנחות דף ל"ד ע"ב ד"ה והקורא קורא בסדרן. — בפ' אעפ"י ס"י תקכ"ט—תקל"א: אמנם נאונים תיקנו בשתי ישיבות דין מירדת וכו' בן שלח רבי' שמואל בן רבנו עלי ראש הישיבה של בבב אל מר משה מקאי² וכן וכתב רב אלפס בשם נאון, וכן השיב הר"י אישע"י³ מטרני שכן כתוב בה"ג וכן כתב רב ה"י אע"פ שאין לבקר בעלה מבח הלכה מ"ט נאני הישיבות⁴ שלבב⁴ תיקנו שיש לבקר בעלה מיד שיתן נט, ויותר מ"ט מאית שנה היה בימיהם שכתבו תקנה זאת, אמנם מן החתובה לא כתבו⁵ וכן כתב רבני גרשם⁶ מאור הטילה שכוין אבל בתובתה הפסידה וכו' ותימא גדולות שרבני יעקב ור"י וכל הצרפתים לא כתבו מזה דבר, כל זה נמצא בשו"ת מהר"ם כ"ב דפוס לבוב ס"י תמ"ז ובס' שער' תשובות מהר"ם כ"ב דפוס ברלין ס"י תצ"ד (צד 64) עם קצת שנויים, וכן נמצא מקצת הדברים בהנ"פ אעפ"י ס"י ל"ה בשם מהר"ח, ובמהר"ם כ"ב נמצאה בס' הענין מלת "העתקת" ונראה שנתקן הדברים מפסקי מהר"ח, ועל התקנה הזאת רומזים דברי מהר"ח שם ס"י תקל"ב (הובא דבריו בהנ"א שם ס"י ל"ח): ולפ"י תקנת הנאונים נראה הכיפוף ל"י לחלוק וכו'. — בפ' יו"ט של ר"ה ס"י תתנ"א: וכתבו הנאונים הקדמונים שלא לומר ובראשי חרשיכם דלא לית' למימי מים שני כשאר ר"ה וכו', ליתא בתוס' ד"ה דף ל' ע"א ד"ה אילימא, אבל הובא הדברים בתוס' ערוכין דף מ' ע"א ד"ה זכרון אחר.

גור אריה (ר' יהודה ב"ר יצחק). בפ' הכל שיחטין ס"י תתק"א: ופרשי' בפרשית גור אריה נתמלא וקנו לעשות שליח צבור ולירד לפני התיבה ולישא את כפו הייני לעשית (שליח) צבור קבוע ולהתפלל בתעניות ובמעמדות, אבל (בהא' עלמא משתביא) [באקרא' בעלמא משתביא] שתי שערות יורד לפני התיבה ונושא את כפיו, ועם כהנים גדולים אפי' קטן נושא את כפיו. עיי' תוס' חולין דף כ"ד ע"ב ד"ה נתמלא וקנו ותוס' מגילה דף כ"ד ע"א ד"ה ואינו

1 בשם הגדולים לר"א נכדו של ר"ש שליושטט (דברים עתקים לר"א ב"דעקב ח"ב צד 9): מהר"ח הוא ר' יהואל והוא עשה פסקי הוספות והיה דודו של ר' אליעזר מומך, וכל מקום שתמצא דברי הוא מהר"ח, ותחת יתקאל צ"ל יתקויה: והוא הוא שכתב עליו גם ר' יוסף ב"ר משה בספדו לקט יושר ח"ב צד ע"ג: ר' אליעזר מומך הוא בן אחותו של מהר"ח, אגב אע"ה כי מה שמוכא בתוס' כ"ב דף מ"ד ע"ב ד"ה דלא הוי בשם מהר"ח הוקנה על מהר"ח, וקרב שהכניס ר"א ממוך את הדברים בתוס' מהר"ח, כי דברים דומים לאלה נמצאים בפסקי מהר"ח פ"ה חזקת הבתים ס"י תתק"מ: ולאו דווקא מקרקעי וכו' ותו אפי' במטלטלי איכא למיחש שמה נמצאת שאינה שלו וכו' ונראה לומר דאפי' איכא עדים דלא הוה ליה מקרקעי דלעולם חיישנין דילמא אדיו כמו שרגילי' לכתוב ותקנוהו לו ד' אמות בחצירו אע"ג דקום לן דלית לו שום חצר וכו', והפסקא הזאת כתוב אחריה ל"ש"ו ובדקתי ומצאתי כעשרים פסקי דינים בספר שלפנינו אשר ל"ש"ו אי"ל ח"ב ח"ב עליהם, ואינו יודע מה הציון הלזה.

2 בן צ"ל ובכ"י: מקצו, ראה רש"י פאזנאנכץ בכפרו Babylonische Geonim etc. צד 22.

3 במהרמ"ב: ישעי, והוא הוא.

4 שם: הנאונים הראשונים.

5 בן הוא הנכון וכן הוא בהנ"א ובמהרמ"ב הנוסח משבש.

6 בכ"י. שממון? ובמהרמ"ב: וכן כתב רבי' משה ב"ר מיימון, תחת רגמ"ה

עובר וזיה ואין נושא את כפו, ושונה מדעתה דעת רש"י בחולין שם ד"ה שלוח צבור, ולפיכך
 "בפרישת נור ארית" לא מצאתי, ונראה שיש בזה טעית סופר אי חסרון דברים אי שניהם יחד, ו-
 ראה גם ערך ר' יהודה שירליאן.

ר' גרשם באור הגולה, בפ' אעפ"י סי' תקכ"ט - תקל"א ובפ' אלו טריפות סי'
 תתקמ"ב (הלכות טריפות דר"ט), ראה משיב בערך נאון, - בפ' הכנים סי' שי"א; ורבנו גרשום
 בתשובה אחת על אנס נוי שאנס ביתו של ישראל ובא ישראל אחר ולקחה ממנו ובסך שלא
 יחזיר לו חנם אלא יתן ללוקח מה שהקנה (י) איתם כדאמ' בפ' האומנין; מובא בקצור בתוס'
 ב"ק דף נ"ח ע"א ד"ה אי נמי מברית.

רב חיי נאון, פעמים רבות, - בפ' הוהב סי' תקע"ז; ד"ה בשם נאון, כבר העירתי
 בערך נאון, שהובאו הדברים בתוס' בשם רב האי, - בפ' איזהו נשך סי' תר"ז - תר"ז: כך
 פסק ר"ח בשם רב חיי נאון אסמכתא מעבשיו קניא וכו' אבל מפרי' משמע דאע"פ דאתפס'
 בב"ד בעי ב"ד חשיב (וקני מעבשיו) (לקנין ומעבשיו) פ"י בספר הישר דטעמא דרב נחמן מקמי
 (דהרר) (דאהררית) מניזמי וכו' איכ' משמע אפ"י הובא התפוס ליה מלוח נופח לא קני (ד"ה) הא
 הדר בית רב נחמן (אמ') (ומי') איכא למימר דווקא במקרקעי דלא שייכא ביה תפיסה כולי'
 האי וכו' וכעין זה שמעתי בשם ר"י הללן אמנם צריך ראייה, ע"י בתוס' בי"מ דף ס"ז
 ד"ה ומניזמי אמר ובמקומות המצויינים שם ובספר הישר סי' תצ"ח, ולא מצאתי לראשונים
 (שקדמו להר"ח) שהביאו כענין זה דברים שאמרו ר"ח בשם רב האי, אולם בפ' נט פשיט
 (דף קס"ח ע"א) בתבי' הר"ף והרא"ש; וקאמר נאון דהאי דינא ליתא אלא במתפסים וכו' וזהו
 ובש"ח חמדה נזירה (ירושלים תרס"ג) סי' קל"ד הובא כן בשם רב האי (יהעיה המ"ל שכן הוא
 גם בשערי צדק דפ"ח סי' כ"א), וזכרו מהר"ח הובא - בלי הוכחת שמו שהשמיטו אילו איזה
 מעתיק אי מדפיס - במרדכי ב"מ סי' תקע"ח, אלא שכתב שם: פירש רבינו תם בשם ר"ח
 וזו טענת יצ"ל ר"ח, ויש שם עוד שנייה אחרים ובסוף כתוב לאמר: וכענין זה שמעתי מרבינו
 יצחק הללן, והעיר ד"ה מיכל באור החיים צד זמ"א ואינו מפרש מי הוא השימעי, אולם הוספה
 שלפניו במהר"ח ע"ק ונפתר ספקו של רח"מ, - בפ' איזהו נשך סי' תר"ח; מרבין על
 השכר וכו' ודווקא במילתא שאין דמי קצובין היינו טרשא (כרם) (דרם) נחמן וכן פוסק רב חיי
 נאון בשערים (מ"ב) (שער מ"ה), מובא בתוס' בי"מ דף ס"ה ע"ב ד"ה והלכתא כרב חמא,
 בפ' האשה נקנית סי' תשנ"ט; קיימא (לן) דפירו' לא עבדי חליפין ובדמה הראויה להשתמש
 בה חשיב כלי, פרי' ובשערים דרב חיי נאון וכן פרי' וכו', ושם סי' תש"ס; ובשערים דרב חיי
 נאון בשער י"ג פסק דהמחליף דמי פרה בשור לא קנה, לא מצאתי הדברים לא בתוס' קדושין
 דף כ"ח ולא בתוס' ב"מ דף מ"ה-מ"ו, אבל הובא בסמ"ע עשין פ"ב.

ר' חיים כהן, בפ' השואל סי' תשכ"ג; ד"ה פ' ליכנס בהמה נזק ולא שבת וכו', הובא
 בתוס' נט"ף דף מ"ב ע"ב ד"ה ושור, - בפ' לא יחפור סי' תתנ"ז; וכלי מחבות הנגיעים בכל טמאות
 הבאות מן המת הרריהן כמיתן וכו'; ואמר ר"ח ליכנס באותו בית שיש בו מחבת וכו' אבל ר"ח כ"ץ
 (בהנ"א; ר' חיים וברוני לברכה) מתיר מבח' ההוא כריתותא חרב הרי היא כהלל וכו'; ור"י מפינפונט
 (צ"ל מסינפונט אי מסינפונט וזהו חף) דדווקא שנהלל בו המת הרי הוא כהלל ואין נזק לר"י,
 ע"י בתוס' נזיר דף נ"ד ע"ב ד"ה ת"ש ושיטת ר"י מסינפונט מבידדת יותר בר"ש פ"ק דאהלות,
 ומדברי מהר"ח נראה שה"י כל הענין לפניו בתוס' לב"ב דף כ' ע"א (עיי'ש בתוס' שלפנינו
 ד"ה בחבית של מתבת), - ע"י סי' תתק"ע; ותרנגולות הרבה שנמלטו יחד וכו', אבל הרי חיים
 אומר דלא פותח' מבית השחיטה למ"ד בית השחיטה רותח וכו', ליתא בתוס' ע"י דף ע"ד ע"ב,
 והובאו הדברים בשם מהר"ח בהנ"א שם סי' ל"א ובמרדכי ע"י סי' אלש"א ובש"ח מהר"מ
 בר ברוך דפוס לב"ב סי' ת"ז בשם ר"ח כהן.

ר' חננאל, במקומות רבים. ראה גם בערך נאון ובערך ר' יעקב ב"ר מאיר.
 ר' יהודה שירליאון. בפי איוהו נשך סי' תר"ה: וכן רב"ש בפרי"ש הורה שיר ליאון
 בהרי"א, והלשון משבש וצ"ל: וכן הורה ר' יהודה שירליאון בהרי"א. כמ"ש בהג"א שם סי' ל"ד
 (ושם איתא: וכן מצאתי בפרישת הר"י וכו'), ומכאן למד הח' נראס שחבר ר"י שירליאון תוספות
 על מס' בי"מ: ראה דבריו במה"ע Magazin לשנת 1877 צד 197 הערה 05). — ראה גם ערך
 נור אריה.

ר' יהודאי גאון. בפי כל שעה סי' תשי"ח: אמר רבא הילכתא חמין בומנו וכו' ופוסק
 לכל איסורים שבחורה במשהו ורב יהודאי נאן ור"ת וה"נ דאספמיא פוסקין בנותן טעם וכו'.
 וכן כתב מהר"ח גם בפי גיר הנשה סי' נ"א—נ"ג והובאו דבריו שם בהג"א סי' כ"ט, ובתוס'
 פסחים דף ל' ע"א ד"ה אמר רבא ותוס' חילין דף צ"ו ע"א ד"ה סמכין אקפילא (ושם בטעות:
 רב יהודה נאון). — ראה גם ערך נאון.

ר' יום טוב (אולי בני של הריב"ן, נכדו של רש"י). בפי גיר הנשה סי' נ"א—נ"ג: והר'
 יום טוב הקשה וכו', והובאו הדברים בהג"א פ' גיר הנשה סי' כ"ט בשם מהר"ח, ושם איתא:
 והריב"ן הקשה.

ר' יוסף. בפי ר' ישמעאל סי' קל"ט: תנא כוסמין מין חמין וכו' ופי' ר' יוסף רבוסמין
 אף מין חמין וכו'. בתוס' מנחות דף ע' ע"ב ד"ה תנא כוסמין, ולא נזכר שם שם ר' יוסף. —
 בפי בתולה נשאת סי' ת"ה: והר' יוסף הביא ר"א ממסכת שמחות וכו', כמ"ש בתוס' כתובות
 דף ד' ע"א ד"ה אבל איפכא לא.

ר' יוסף טוב עלם. בפי האשה נקנית סי' תשכ"ו: אמר רב אשי כמה אתה נותן
 לביך וכו' דכתיב רבנו יוסף ט"ע בסדר תנאים ואמוראים הדלכה כרבינא לנביא רב אשי.
 ליתא בתים' שלפנינו, אבל איתא בסמ"ג עשין מ"ח וברא"ש פ"א דקרושין סי' ט"ז. — ראה גם
 משי"ב בערך נאון.

ר' (יוסף) פורת, פעמים אחדות.

ר' יעקב מאורליינין (מאורליניש). בפי הקומץ רבה סי' צ' = תוס' מנחות ל"ה ע"ב
 ד"ה אלו תפילין.

ר' יעקב ב"ר מאיר, רת"ם, נזכר פעמים רבות כמעט בכל דף ודף. — בפי המוציא
 יין סי' תקכ"ח: ראיתי את מורי ר"ת והר' אפרים שלא היו היששין לאכול (ד"ל סעודה שלישית)
 בזמן שלא היו רעבים ושאלתם והגידו לי זה הטעם. גם עיר היסף לי ר"ת לומ' שהרוצה
 להחמיר יסלים במינו תרנימא דומיא (רסעודה) נרסעודה) סוכה וכו' וכן השיב להר' משה
 מסינפון בתשובתו. והנה נפלה בזה טעות וצ"ל להר' משה מפונטי"ש"א (מפונטי"א).
 ראה בספר הישר דף פ"ב ע"א וע"ב (= הוצאת ראונטאל סי' ס"ט אות ד' וס"י ע' אות ד'). אולם
 לראש דבריו מהר"ח: "ראיתי את מורי וכו'" לא מצאתי מקור. — פ' המקבל סי' תשע"ג: וזכרתי
 בתשובה אחת המתחלת חזרונו על כל צדי צדדין וכו', התשובה הזאת הלא היא כתובה על
 ספר הישר סי' תר"ז (= הוצאת ראונטאל סי' ל"ב). — בפי הקומץ רבה סי' נ"ז: ורת"ם כתב
 בהילכות ספר שלו, מיבא בתים' מנחות כ"ט ע"ב ד"ה שעטני נק', ושם כתיב: בתקן ס"ה שלו. —
 שם סי' ס"ג: ר"ת פ"י בתיקון ס"ה שלו בשם ר"ח שאמר בשם נאון = תוס' מנחות דף ל' ע"א
 ד"ה כנון למשפחותיכם. — שם סי' ע': זה מצא ר"ת בסדר הקרמונים = תוס' מנחות דף ל"ב ע"א
 ד"ה והאידנא. — בפי כל שעה סי' תשי"ז: ושאל ר"י לרבני ת"ם על מדובין שלנו מהו להנעילן
 והתיר לי ושיב חור בו, וגם בסדר של פסח כתב בשם הר"ר שמש"ן ב"ר אברהם דאפי'
 על ידי הנעלה אסירי ולא ידע ר"י מנא להו, והלשון הזה מיטעה ומשבש וצ"ל: ר' שמשון

ב"ר יונה, והוא הוא מחבר הסדר של פסח, וכל הענין נמצא בשבלי הלקט הוצאת ריש באבער דף פ"ג ע"א (סדר פסח ס' ר"ו) ובקצור כסמ"ג לאיין ובש"מ והעיר עליהם ריט"ל ציון בספרו Literaturgeschichte צד 162 הערה 2.

ר' יצחק הלבן, ב"ר איהו נשך ס' תרנ"א, ראה מש"כ בערך רב היי גאון. ב"ר האשה נקנית ס' תשנ"ג: וחרש פרי" הלבן ואינו (י) בחוצ' לארץ, הדברים האלה חשודים בעיני ונראה שגולקו בשבשוש וחסרון. ר' יצחק ב"ר אשר הלוי (ריב"א), במקומות רבים: ראה גם ערך ר' יצחק ב"ר מאיר.

ר' יצחק מסימפונט, ראה מש"כ בערך ר' חיים כהן. ר' יצחק ב"ר מאיר (ריב"ס), נזכר פעמים רבות, ומהם בע"ז ס' (ת)תקע"ה: השפוד והאסכלאות וכו'. כך נראה לר"י בן רבנו מאיר אבל ר"ת דקדק וכו', ובתוס' ע"ז דף ע"ו ע"ב ד"ה אמר רב הונא נאמרו הדברים בשם ריב"א.

ר' יצחק ב"ר מרדכי (ריב"ס), הקומץ רבה ס' סיה: שיעור הגליון וכו' כתי' מר' יצחק ב"ר מרדכי (דקדק דאפ"י) תיבה גדולה ושתי אותיות אחרונות הם תיבה (שלמה) (שלמה) כגון ישראל אינו יכול לכתוב חוץ לשיטה וכו', והיבאי הדברים במרדכי הלכות קטנות ס' אלשביא בשם סמ"ק.

ר' יצחק ב"ר שמואל, הוא ר"י בעל החי'ס, וממני קבו תורת: של מהר"ח בפסקיו. ר' ישעי' מטרנאני, ראה מש"כ בערך גאון. ר' מאיר, ב"ר כס"י הדם ס' לינ: הורה ר' מאיר דשחיטת חרש שוטה וקטן לאו שחיטה היא כלל וכו', כל שיש בוה ט"ס וצ"ל: הורה רבי כ"י מאיר (חולין פ"ו ע"ב).

ר' משה גאון, ראה מש"כ בערך גאון. ר' משה מפונטיו"א, ראה מש"כ בערך גאון ובערך ר' יעקב ב"ר מאיר. ר' משה מקיאן, ראה מש"כ בערך גאון. ר' נסים גאון, ב"ר כמה אשה ס' תע ח: כל מקום שאסרו חכמים משים מראה עין אפ"י בחררי חדרים אסירי, רב נסים גאון פסק דאין הלכה כך אך ר"י פוסק כך, בתוס' שבת דף ס"ה ע"א ד"ה אמר רב הובא הדברים בסתם, אבל הובא בשם אמריהם בתוס' ע"ז דף י"ב ע"א ד"ה כל מקום, - שם ס' תפ"ט: דהא רב נסים גאון פ"י דקוטע לא חליין איב שמעת' מיירי באדם שלם וכו', והדברים מובאים בשם מהר"ח בחו"א שם ס' י"ג, ונראה שהיו לפניו בתוס' לשבת דף ס' ה ע"ב (עיי' בדיה הקיטע יצא) ילפנינו ליתא, אבל הובא דבריו ר' נסים בתוס' ובמות דף ק"ג ע"א ד"ה מאן דמסני.

ר' עזריאל, ב"ר ארבעה אבות ס' קצוב: תוס' ב"ק דף י" ע"א ד"ה כגון. ר' פטר, ע"ז ס' (ת)תקס"ו: יפ"י הר"ר פטר בספר הישר דיוקא כשעושין את הופת כדי לתקן היין וכו', בתוס' ע"ז דף ע"ד ע"ב ד"ה דהוי שיעא בשם ר' פטר ולא נזכר שם ספר הישר, ועיי' בספר הישר ס' תקט"ו ונדרשם שם בסוף הענין דף י' ר"ל ר' פטר.

ר' שלום ריש מתיבתא, ב"ר כמה אשה ס' תנח: ולא האיש בטבעת (שאן עליה) (שיש עליה) חותם וכו' וכן מנהג בישיבה וכן כתיב בפסוק' דרב שלום ריש מתיבתא, הובא הדברים בשם מהר"ח בהנ"א שבת ר"פ כמה אשה, וכן איתא בשם רב שר שלום בהלכות פסוקות מן הגאונים ס' קליר (הוצאת ר"י מיללער צד 70 ועיי'ש בהערה ו').

ר' שלמה, רש"י (בקונטרס), בקונטרסים), נזכר במקומות רבים מאד, - ב"ר החובל ס' שניב: פ"י רשבי"ם שאם מתחלה נכנסים כדי להעיד וכו' וכן נמצא בתשובת רש"י: ס'ה ברשב"ם ב"ב ק"ג ע"ב ד"ה נ' שנכנס, - ב"ר הניזל עצים ס' ש"פ: ואם הוסיפי על המטבע

עד עשרה כתמי שמטבע חדש יותר בכך וכו' פר"י שמצא בתשובת רש"י ופר"ח. נראה שנפלה פה טעות והכוונה להשיבת רש"י המיוכחת בסמ"ע לאו"ן סי' קצ"א--קצ"ג.

ר' שלמה הספרדני. כפ' התכלת סי' ק"י: הלכתא ד' חזקין יש להכניס בכנה וכו' וכן יסד הפייט ר' שלמה הספרדני וכו', וכו' בתוס' מנחות דף מ"א ע"ב ד"ה בית שמאי והכוונה להפיוט "שש מאות", היא האהבה לפ' שלח לך המיוחסת לרשב"י, ועליה רמז מהר"ח שם עוד פעמים (סי' ק"א וכו' ק"ט) במלות "וכן יסד הפייט".

ר' שמואל ב"ר מאיר הוא רשב"ם. נזכר במקומות רבים.

ר' שמואל בן רבנו עלי ראש הישיבה שלבבל. ראה מש"כ בערך נאון.

ר' שמשון. בכמה מקומות.

ר' שמשון הזקן. בכמה מקומות.

ר' שמשון ב"ר אברהם הוא רשב"א בעל התוס', נזכר במקומות רבים.

ר' שמשון ב"ר יונה, ראה מש"כ בערך ר' יעקב ב"ר מאיר. -- כפ' יו"ט של ר"ה

סי' תתמ"ז: בהקידושי' שעשה אבן הסהר ר' שמעון ב"ר יונה וכו' וכן בספר רב עמרם וכו' כל זה פרייז, והלשון הזה משבש. ובתוס' ר"ה דף ל"ג ע"ב ד"ה שיעור תרועה איתא: ובקדושת (דאין) הסהר שעשה ר' שמשון ב"ר יונה וכו' וכן בסדר רב עמרם, והוא הנכון.

ר' שרירא גאון. כפ' התכלת סי' ק"ט: ואלו לעשות תפילין אינו מברך וכו'

(ובתוספו) (ובתוספתא) תנ"א העישה ציצית וכו' ורב שרירא גאון כתב כן (ואנן) (דאנן) לא סמכין עליה דפסקין בשילוחי בכל מערבין דאין מברכין שהחיינו אלא אדברים הבאים מומן לומן. ובתוס' מנחות דף מ"ב ע"ב ד"ה ואלו נזכר אמנם שם רב שרירא גאון. אבל דבריו נשמטו מתוס' שלפנינו. כמו שנראה מפסקי תוספות שם ועיי"ש במהרש"א מש"כ בשם תוספות ישנים. ובתוס' סיכה דף מ"ז ע"א ד"ה העישה הביא דבריו רש"י במלואם.

ומלבד כל אלה נאמי וגדולי ארץ ימלכד הספרים שזכרו למעלה ושהובאו גם במקומות שלא ציינתם מזכיר מהר"ח לפעמים גם ספרים שונים מספרי הקדמונים כמו: אלפא ביתא דר"ע, הזהרה, הלכות גדולות (במקומות רבים מאד), מחזור ויטרי, מחזורים, סדר תנאים ואמוראים, ספר התרומה, שימושא רבה, תוספות אחרים, תוספות אחרות ועוד. ומדי קראי את הספר מתחלתו ועד סופו מצאתי בו עיד כמה וכמה ענינים שהיה מן הראוי להעיר עליהם. אולם כבר ארבו הרבנים יותר מדי וע"כ אמרתי לתת קנצי למלך, ומה שאמרתי יספיק לנכונים להבדיל את טוב פסקי מהר"ח ואם ערכם הרב, ואם המצא ימצא להם נוהל, אשר יציאם מאפלה לאורה. עוד ימצא מקום לדבר עוד תכונת הספר ומחברו.

פראג, עש"ק פ' הקת וערי"ח תמוז תרע"י.